

ВИСЕЛЕННЯ ІЗ ЖИТЛА ЯК НАСЛІДОК НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

EVICTION FROM HOUSING AS A CONSEQUENCE OF FAILURE TO COMPLY WITH CIVIL LEGAL OBLIGATIONS

Породько В.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України

Стаття присвячена дослідженню правових засад виселення із житла, що відбувається внаслідок невиконання фізичною особою цивільно-правових зобов'язань. Виселення із житла як крайня форма обмеження житлових прав допускається за виключних підстав та в порядку, установленому законом.

У роботі наголошено, що конституційне право людини на житло як права основа, на якій ґрунтуються суб'єктивні житлові права, не припиняється після забезпечення фізичної особи житлом та не обмежується в разі позбавлення її права на конкретне житлове приміщення. Водночас правами, які піддаються обмеженню в разі виселення фізичної особи із житла, є право на його недоторканність, закріплене міжнародними актами завдяки кредиту (позики) банку чи іншої особи, повернення якого забезпечене іпотекою відповідного житлового приміщення, що фактично є наслідком невиконання ними своїх цивільно-правових зобов'язань.

Встановлено, що згідно з положеннями чинного житлового законодавства більшість підстав для виселення громадян із займаного житлового приміщення пов'язана з наступним забезпеченням їх іншим житлом. Винятки із цього правила чітко регламентовані і стосуються випадків, коли мешканці не є власниками такого житла, а також виселення громадян у разі звернення стягнення на житлові приміщення, що були придбані ними завдяки кредиту (позики) банку чи іншої особи, повернення якого забезпечене іпотекою відповідного житлового приміщення, що фактично є наслідком невиконання ними своїх цивільно-правових зобов'язань.

Автором проаналізовано положення законопроекту, що розширюють перелік підстав для примусового позбавлення права власності на житло шляхом звернення стягнення на нього внаслідок накопичення боргових зобов'язань у сфері житлово-комунального господарства. Обґрунтовано висновок, що така законодавча ініціатива не узгоджується із принципами забезпечення житлових прав громадян. Підкреслено, що наявні заходи забезпечення виконання споживачем зобов'язань за договорами надання комунальних послуг є достатніми і не потребують задіяння крайнього заходу у вигляді звернення стягнення на єдине помешкання боржника. Натомість, можливість примусового вилучення житла як наслідок невиконання фізичною особою цивільно-правового зобов'язання має допускатися лише в разі закріплення її в самому договорі, який укладає така особа.

Ключові слова: конституційне право на житло, суб'єктивні житлові права, цивільно-правові зобов'язання, обмеження прав, виселення із житла.

The article is devoted to the study of the legal foundations of eviction from housing that occurs as a result of a natural person's failure to comply with civil law obligations. Eviction from housing is an extreme form of restriction of housing rights and it is allowed on exceptional grounds and in the manner prescribed by law.

The paper emphasizes that the constitutional human right to housing as a legal basis on which subjective housing rights are based does not terminate after the provision of housing to an individual and is not limited in the event of deprivation of his right to a particular dwelling. At the same time, the rights that are subject to restriction when an individual is evicted from housing are the right to inviolability of the housing, the right to respect for the person's housing enshrined in international acts, as well as the subjective property rights of citizens to housing.

It is established that according to the provisions of the current housing legislation, most of the grounds for eviction of citizens from the occupied housing are related to the subsequent provision of them with other housing. Exceptions to this rule are clearly regulated and apply to cases where residents do not own such housing, as well as eviction of citizens when applying for foreclosure on housing purchased by them at the expense of a loan (loan) of a bank or other person whose return is secured by a mortgage premises, which is actually a consequence of their failure to fulfil their civil obligations.

The author analyses the provisions of the bill, which expand the list of grounds for compulsory deprivation of ownership of housing by recovering it due to the accumulation of debt obligations in the field of housing and communal services. The conclusion that such a legislative initiative is not consistent with the principles of ensuring the housing rights of citizens is substantiated. It is determined that the existing measures to ensure the consumer's fulfilment of obligations under utility contracts are sufficient and do not require the use of extreme measures in the form of foreclosure on the debtor's only home. And the possibility of forcible seizure of housing as a result of non-performance by a natural person of a civil obligation must be allowed only if it is enshrined in the contract concluded by such person.

Key words: constitutional right to housing, subjective housing rights, civil law obligations, restriction of rights, eviction from housing.

Постановка проблеми. Реалізація житлових прав громадян нерозривно пов'язана із забезпеченням фізичної особи житлом як необхідною умовою підтримання її достатнього життєвого рівня. Саме житло, за конституційним приписом, закріпленням ст. 48 Основного закону України, є його обов'язковою складовою частиною [1].

Як слушно відзначали Є.О. Харитонов і Н.О. Саніахметова, житло є найважливішим соціальним благом, яке лежить в основі життєдіяльності людини і нормального розвитку суспільства [2, с. 6]. Багаторічна практика відносин у сфері соціального забезпечення та їх нормативно-правове регулювання були спрямовані не лише на гарантування державою права громадян на житло, а й на розвиток та зміцнення житлового фонду, недоторканність житлових приміщень і приватного життя їх мешканців. Важливою передумовою дотримання житлових прав громадян є закріплені в житловому законодавстві України виключні підстави позбавлення житла, абсолютна біль-

шість із яких пов'язана із забезпеченням виселених осіб іншими житловими приміщеннями.

Виселення із житла є крайньою формою обмеження житлових прав, і воно не має призводити до погіршення життєвого рівня людини. Тому законодавчі новели щодо віднесення житла до майна, на яке може бути звернене стягнення за невиконання цивільно-правових зобов'язань, які пропонуються і розглядаються останнім часом у вітчизняному нормотворчому процесі, потребують як глибокого аналізу на предмет відповідності конституційним засадам, так і узгодження з позицією європейських інституцій із захисту прав людини.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на всебічне наукове дослідження поняття та змісту конституційного праванажитлопохіднихвідногожитловихправ,якомуприсвячували свої праці М.І. Бару, Є.В. Богданов, В.С. Князев, Ю.П. Лобода, В.Т. Маляренко, О.О. Пушкін, Н.О. Саніахметова, П.І. Седугін, М.М. Сибільов, В.Л. Скрипник,

Ю.К. Толстой, Є.О. Харитонов, В.Ф. Чигир та інші вчені, проблема виселення із житла через винятковість такого заходу не набула належного висвітлення та не піддавалась детальному науковому аналізу. Водночас в умовах сьогодення, коли житлові приміщення активно виступають предметом цивільно-правових відносин, використовуються власниками не для задоволення житлових потреб, а для отримання прибутку, стають засобом забезпечення зобов'язань, питання позбавлення житла потребує додаткового вивчення для недопущення у правозастосуванні безпідставного та необґрунтованого обмеження житлових прав людини, які є однією з умов її гідного існування.

З огляду на наведене, **метою статті** є з'ясування поняття та змісту виселення із житла, визначення меж, за яких воно може допускатись як наслідок невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Як визначено у тлумачному словнику, «виселяти», «виселити» – означає примушувати кого-небудь залишити своє місце проживання (житло, населений пункт, певну місцевість) [3, с. 481]. З позиції юриспруденції виселення із житла полягає у примусовому позбавленні фізичної особи права користуватися, володіти та розпоряджатись конкретним житловим приміщенням унаслідок відсутності підстав чи неможливості його подальшого використання або невиконання цивільно-правових зобов'язань, заставним майном у яких є це житлове приміщення.

Виокремлюючи права, що підлягають обмеженню в разі виселення фізичної особи із житла, насамперед варто визначити співвідношення конституційного права на житло та суб'єктивних житлових прав. Здебільшого вчені сходяться на думці, що вони є елементами системи, які мають відносну функціональну самостійність [2, с. 19; 4, с. 57; 5, с. 89]. Як наголошують Є.О. Харитонов і Н.О. Санахметова, співвідношення між суб'єктивними житловими правами і конституційним правом на житло – це не відношення частки до цілого, адже суб'єктивні житлові права є не елементами конституційного права на житло, а наслідком його реалізації [2, с. 11]. За твердженням М.І. Бару, О.О. Пушкіна, М.М. Сибільова, особа, реалізувавши своє право на житло, з настанням відповідних юридичних фактів стає суб'єктом правовідносин, що охоплюються нормами інших галузей права, зокрема й цивільного [4, с. 57].

Конституційне право людини на житло [1, ст. 21] має постійний характер, оскільки виникає безпосередньо із закону з моменту її народження й існує протягом усього життя. Цьому праву властива невідчужуваність, оскільки жодна людина не може бути його позбавлена будь-яким актом держави чи навіть своїм власним актом [6, с. 71]. Загалом, громадянин має право сам вирішувати, реалізувати йому дане конституційне право чи ні. Водночас і в останньому випадку воно не припиняється. Право людини на житло не зникає також ні після забезпечення фізичної особи житлом, реалізуючись знову у процесі поліпшення її житлових умов, ні в разі позбавлення її права на конкретне житлове приміщення [7, с. 10; 8, с. 27].

Встановлене Основним законом України, право на житло характеризується високим ступенем узагальненості та рівною мірою закріплюється за всіма громадянами. Натомість, суб'єктивні права на конкретне житло, що виникають у сферах адміністративних і цивільних правовідносин, належать конкретним суб'єктам, які перебувають у цих правовідносинах. Адміністративно-правовим по своїй природі є суб'єктивне право на житло в будинках державного чи громадського житлового фонду або житлово-будівельних кооперативів. Право на житлові будинки, їхні частини, квартири, що належать громадянам на праві приватної власності і належать до приватного житлового фонду, існує як суб'єктивне цивільне право.

Отже, конституційне право на житло є тим самим фундаментом, правовою основою, на якій ґрунтуються

суб'єктивні житлові права. Природно, що виселення фізичної особи із житла не може обмежувати її права на житло, оскільки і після цього в неї залишається право побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду, отримати як громадянин, який потребує соціального захисту.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод серед цінностей, на які посягає виселення особи із житлового приміщення, виокремлює її право на повагу до свого житла [9], що зазначено і в рішенні Великої палати Верховного Суду [10], за яким втрата житла визнається найбільш крайньою формою втручання у право на повагу до нього. Аналіз і порівняння положень міжнародно-правових норм та вітчизняного законодавства дає можливість дійти висновку, що виселення із житла є також обмеженням права на його недоторканність [11, с. 41].

Як об'єкт майнових прав житло – це нерухоме майно з особливим рукотворним походженням, що полягає в забудові земельної ділянки в установленому порядку [12, с. 71]. Як об'єкт цивільних правовідносин воно також є об'єктом права власності. Тому примусове позбавлення особи житлового приміщення, пов'язане з виселенням із житла, залежно від мети такого виселення може посягати і на право власності.

Відповідно до ч. 3 ст. 47 Конституції України, ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше, як на підставі закону за рішенням суду [1]. Цивільне законодавство, захищаючи право на недоторканність житла як одне з особистих немайнових прав, що забезпечує соціальне буття фізичної особи, встановлює заборону на її виселення або іншим чином примусове позбавлення житла, окрім випадків, встановлених законом [13, ч. 4 ст. 311]. Житловий кодекс УРСР, який регламентує житлові права громадян, також закріплює положення, за яким ніхто не може бути виселений із займаного житлового приміщення або обмежений у праві користування житловим приміщенням інакше як з підстав і в порядку, передбачених законом [14, ч. 4 ст. 9].

Відповідно до основних положень житлового законодавства [14, ст. 109] виселення із займаного житлового приміщення, яке проводиться добровільно або в судовому порядку, допускається лише з підстав, установлених законом. За загальним правилом, громадянам, яких виселяють із таких приміщень, водночас надається інше постійне житло. Винятки, за яких виселення проводиться без надання громадянам іншого житлового приміщення, становлять випадки систематичного руйнування житла, або використання його не за призначенням, чи систематичного порушення правил співжиття, що робить неможливим для інших проживання в одній квартирі чи в одному будинку, коли заходи запобігання і громадського впливу виявилися безрезультатними [14, ч. 1 ст. 116]; визнання ордеру недійсним [14, ч. 1 ст. 117]; виселення зі службових житлових приміщень [14, ст. 124], з гуртожитків за певних умов [14, ч. ч. 1, 2 ст. 132], з будинку житлово-будівельного кооперативу [14, ст. 148], виселення наймача в разі припинення договору найму житлового приміщення [14, ст. 169].

До таких винятків належить і виселення громадян у разі звернення стягнення на житлові приміщення, що були придбані ними з допомогою кредиту (позики) банку чи іншої особи, повернення якого забезпечене іпотекою відповідного житлового приміщення [14, ч. 2 ст. 109], що фактично є наслідком невиконання ними своїх цивільно-правових зобов'язань. Виселення із житла через невиконання інших зобов'язань цивільно-правового характеру законодавство України не передбачає.

За своїм змістом виселення із житла в результаті звернення стягнення на передане в іпотеку житлове приміщення характеризується низкою істотних ознак, спрямованих на забезпечення легітимності обмеження житлових

прав фізичної особи. Зокрема, саме житлове приміщення, на яке звертається стягнення, є предметом договору іпотеки, виступає еквівалентом іпотечного житлового кредиту, що підлягає поверненню заставоутримувачу. Права позичальника щодо розпорядження житловим приміщенням, яке є заставним майном, до моменту виконання договору істотно обтяжуються, у повному обсязі реалізувати право власності на нього заставник може лише після повного повернення кредиту. Обтяження житлового приміщення, переданого в іпотеку, встановлюється з волі особи, якій воно належить на праві власності, отже, вона усвідомлює можливість обмеження її житлових прав у разі виселення із цього помешкання через звернення на нього стягнення за рішенням кредитора в порядку позасудового врегулювання чи на підставі судового рішення.

Для недопущення залишення громадян без місця проживання внаслідок виселення в разі звернення стягнення на житлові приміщення, придбані з допомогою кредиту або позики банку чи іншої особи, повернення якого забезпечене їх іпотекою, законодавець визначив таке виселення підставою для надання цим громадянам житлових приміщень із фондів житла для тимчасового проживання [14, ч. 4 ст. 109].

Центральною категорією процесу реалізації її охорони конституційних прав та свобод людини і громадянина є спрямована на це діяльність [15, с. 31]. Забезпечення реалізації конституційного права на житло з боку держави полягає у сприянні громадянам в його отриманні для постійного проживання передбаченим законодавством способом. Саме тому після стрімкого знецінення національної валюти у 2014 р. в Україні було запроваджено мораторій на примусове стягнення майна у вигляді єдиного житла позичальників або їхніх майнових поручителів, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті, отриманих у період, що передував фінансово-економічній кризі [16–18]. Серед обов'язкових умов його застосування виокремлювались використання позичальником житлового приміщення, переданого в іпотеку, як місця постійного проживання, відсутність у нього іншого нерухомого житлового майна.

Сучасні спроби розширення переліку підстав для виселення громадян із житла пов'язані із проблемою накопичення боргових зобов'язань, передусім у сфері житлово-комунального господарства. Вони спрямовані на захист інтересів постачальників комунальних послуг та стягувачів, перед якими заборгували власники житлових приміщень.

Зокрема, 14 липня 2021 р. Верховною Радою України у першому читанні ухвалений проєкт закону № 5660 від 14 червня 2021 р. «Про примусове виконання рішень», положення якого передбачають можливість виселення із житлового приміщення на підставі рішення суду фізичної особи, що заборгувала суму, яка перевищує десять розмірів мінімальної заробітної плати, установлені до 1 січня календарного року. Звернення стягнення на житло боржника, а якщо цим житлом є житловий будинок, то і прилеглу земельну ділянку, за цим проєктом допускається за відсутності в нього коштів та іншого, насамперед рухомого, майна, на яке може бути накладено арешт. Окрім того, у законопроєкті пропонується, щоб питання про визначення органу, який може бути зобов'язаний надати боржнику інше житлове приміщення, вирішувалося судом, а відсутність таких приміщень із фондів житла для тимчасового проживання або відмова в їх наданні не спричиняє припинення виселення [19].

Упроваджені законодавчі новели не узгоджуються із принципами забезпечення житлових прав громадян та є спірними з позиції дотримання основоположних прав людини. Алогічним виглядає сам підхід, за яким норми матеріального житлового права штучно закріплюються в нормативно-правовому акті, що регламентує загальні засади та порядок здійснення примусового виконання рішень, а також правовий статус, завдання й основи орга-

нізації та діяльності суб'єктів примусового виконання рішень, тобто за своїм змістом спрямований на вирішення процедурних питань.

Викладаючи у прикінцевих та перехідних положеннях даного законопроєкту в новій редакції ст. 109 Житлового кодексу (далі – ЖК), законодавець поряд із такою підставою для виселення, як звернення стягнення на житлове приміщення, що було передане в іпотеку і є предметом цивільно-правового зобов'язання, запроваджує нову підставу для позбавлення особи житла, а саме: його примусову реалізацію (передачу стягувачу), попри те, що саме помешкання не має безпосереднього стосунку до зобов'язання, невиконання якого спричинило заборгованість. Навіть більше, у проєкті ч. 2 ст. 109 ЖК, що пропонується, причина реалізації житла обумовлюється не невиконанням конкретних обов'язків, а порядком її проведення.

Тим самим відбувається необґрунтоване розширення підстав для позбавлення фізичної особи помешкання, що є єдиним і використовується для постійного проживання, та підміна житло-правових відносин цивільно-правовими, у яких житло виступає об'єктом права власності і примусове вилучення якого є наслідком невиконання зобов'язань, які з ним безпосередньо не пов'язані.

У ст. 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошується, що держава має право вводити в дію закони, які вона вважає необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків, інших зборів або штрафів, проте ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [20]. Конституція України, яка гарантує право власності громадян, у ч. 5 ст. 41 закріплює, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, установлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їхньої вартості [1].

Як видається, наведені положення законопроєкту не містять належного обґрунтування суспільної важливості позбавлення єдиного житла громадян, які через складні фінансово-економічні обставини у країні вимушено стали боржниками, а запроваджені заходи із примусової реалізації житлових приміщень та житлових будинків, що їм належать, є неспівмірними з обмеженнями їхніх житлових прав.

До того ж законодавець передбачив у проєкті закону неможливість звернення стягнення на речі індивідуального користування, до яких віднесено одяг та взуття, і тримісячні запаси питної води та продуктів харчування, залишивши поза увагою, що достатній життєвий рівень громадян, згідно зі ст. 48 Основного закону України, включає в себе, окрім достатнього харчування й одягу, ще й житло.

Запропоновані зміни видаються сумнівними і з позиції рівності громадян у своїх правах, адже примусова реалізація чи передача стягувачу житлових приміщень та житлових будинків на практиці буде можлива лише щодо тих із них, що належать боржникам на праві приватної власності. Звернення стягнення на житло боржників, що належить до державного чи громадського житлового фонду, правових підстав не матиме.

Житлово-комунальні послуги визначені в українському законодавстві як результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та/або перебування осіб у житлових і нежитлових приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм стандартів, порядків і правил, що здійснюється на підставі відповідних договорів про надання житлово-комунальних послуг [21]. До житлово-правових за змістом можна віднести відносини, пов'язані з наданням житлових послуг, які включають забезпечення утримання майна багатоквартирного будинку та його поточний

ремонт. Комунальні послуги, якими є послуги з постачання та розподілу природного газу, електричної енергії, постачання теплової енергії, гарячої води, централізованого водопостачання та водовідведення, поводження з побутовими відходами, пов'язані із житлом фізичної особи тільки як із місцем їх надання, яке останнього часу переноситься на сам будинок.

Індивідуальний споживач наділений правом на відключення у встановленому законодавством порядку від систем централізованого теплопостачання та постачання гарячої води, а також розірвання договору про надання комунальної послуги, тобто є відносно автономним у виборі їх необхідності. Натомість, виконавець комунальної послуги може припинити або зупинити її надання в разі несплати або недоплати, а також має право обмежити чи припинити надання комунальної послуги в разі непогашення в повному обсязі заборгованості. За не своєчасне здійснення платежів за житлово-комунальні послуги законодавством передбачений обов'язок зі сплати пені.

Отже, наявні заходи забезпечення виконання споживачем зобов'язань за договорами надання комунальних послуг є достатніми і не потребують задіяння крайнього заходу у вигляді звернення стягнення на єдине помешкання боржника.

Висновки. Зважаючи на значущість житла для життєдіяльності людини й особливий характер як об'єкта власності, його примусове вилучення як наслідок невиконання фізичною особою цивільно-правових зобов'язань повинно бути обумовлене в самому договорі, який вона укладає. Власник житлового приміщення чи житлового будинку має усвідомлювати можливість виселення з них за певних обставин. Усі підстави примусового виселення із житла підлягають чіткому закріпленню в новому ЖК України і не можуть підлягати розширенню, оскільки це призводить до зменшення обсягу існуючих житлових прав особи. З метою гарантування достатнього життєвого рівня громадян у разі їх виселення згідно з вимогами законодавства необхідне суттєве зміцнення фонду тимчасового житла, забезпечення яким давало б їм можливість знову реалізувати своє конституційне право на житло. Для осіб, які втратили житло, передане в іпотеку, унаслідок неповернення кредитів, справедливим було б надання соціального житла, співвідносного за своєю вартістю сумі повернутого кредиту, оскільки наявний механізм реалізації майна, на яке звернуто стягнення, практично не дає можливості вирішити житлову проблему за залишкові кошти. Соціальна спрямованість держави вимагає реального сприяння реалізації громадянами права на житло, а не законодавчих нововведень з його позбавлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Харитонов Є.О., Санахметова Н.О. Правове забезпечення належної реалізації права на житло. Київ : НМКВО, 1990. 176 с.
3. Словник української мови : в 11-и т. / за ред. І.К. Білодіда ; АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1. 799 с.
4. Бару М.И., Пушкин А.А., Сибилев М.Н. Понятие и юридическая природа права на жилище. *Основы советского жилищного законодательства* : межвузовский сборник научных трудов. Свердловск : УрГУ, 1981. С. 52–63.
5. Толстой Ю.К. Жилищные отношения и закон (к принятию Основ жилищного законодательства). *Правоведение*. 1981. № 5. С. 88–98.
6. Коментар до Конституції України / гол. ред. В.Ф. Опришко. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. 376 с.
7. Богданов Е.В. Право на жилище. Минск : Изд-во «Университетское», 1990. 160 с.
8. Седугин П.И. Жилищное право : учебник для вузов. Москва : Инфра-М – Норма, 1997. 320 с.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний Вісник України*. 1998. № 13. С. 270.
10. Постанова Великої палати Верховного Суду від 4 липня 2018 р. у справі № 653/1096/16ц про визнання осіб такими, що втратили право на проживання у службовій квартирі, їх виселення та зняття з реєстрації. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75296538> (дата звернення: 10.11.2021).
11. Пороцько В.В. Підстави виселення зі службового житла в контексті висновків Великої палати Верховного Суду. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 39–43.
12. Скрипник В. Житло як особливий об'єкт цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 70–74.
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
14. Житловий кодекс Української РСР : Закон України від 30 червня 1983 р. № 5464–X. *Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.
15. Князев В.І. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. *Право України*. 1998. № 11. С. 29–31.
16. Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті : Закон України від 30 червня 2014 р. № 1304–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 28. Ст. 940.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо мораторію на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті : Закон України від 16 вересня 2020 р. № 895–IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 81. С. 11. Ст. 2608.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо споживчих кредитів, наданих в іноземній валюті : Закон України від 13 квітня 2021 р. № 1381–IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 34. С. 32. Ст. 2013.
19. Про примусове виконання рішень : проект закону від 14 червня 2021 р. № 5660. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72223 (дата звернення: 10.11.2021).
20. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 10.11.2021).
21. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 9 листопада 2017 р. № 2189–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 1. Ст. 1.